

XX ASRNING 1920-1930-YILLARIDA TA'LIM TIZIMIDAGI KADRLAR

MASALASI

Жумагул АБДУРАХМАНОВА,
Чирчиқ давлат педагогика институти.

Калит сўзлар: Коммунистик мафкура, совет ҳокимияти, "саводсизликни тугатиш", совет мактаблари, миллийликнинг чекланиши, кадрлар муаммоси, "таълим тизимини тозалаш", "маҳаллийлаштириш".

Ўзбекистонда олиб борилаётган таълим соҳасидаги ислохотларнинг асосий мақсади юртимизда соғлом, баркамол, билимли ва юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга бўлган ёш авлодни тарбиялашдан иборатдир.

Республикамызда бугунги кунда янгича ёндашувлар асосида ислохотлар амалга оширилмоқда. Ушбу ислохотлар натижасида таълим тизимида янги давр бошланди. Бундан ташқари ушбу ислохотлар Ўзбекистон таълим соҳасини ривожлантиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Ижтимоий ҳаётнинг таркибий қисмларидан бири бўлган таълим тизими жамият тараққиётининг ҳар қайси даврида ўзига хос тарзда яратилди. Ҳар бир давр маданияти, илм-фани, таълим тизими ҳақида фикр юритилганда, энг аввало ўша жамиятда илм-фан, адабиёт, санъат, маданият ва таълим тизимига муносабатдан келиб чиқиб таҳлил қилинса мақсадга мувофиқ бўлади. Чунки, ҳар бир тарихий даврда илм-фан, маданият ва таълим тизимига муносабат ҳар хил бўлган. Бинобарин, биз яқин ўтмишнинг, яъни совет ҳукумати ҳукмронлиги даври XX асрнинг 20-30 йилларига назар ташласак, бу давр ўзининг мураккаблиги ва зиддиятлиги билан ажралиб туради.

Мазкур йилларда таълим тизимидаги ҳолат, таълим тизимидаги кадрлар масаласи, тизимни кадрлар билан таъминлашдаги муаммолар, зиддиятлар, таълимга мустабид совет тузумининг ҳар томонлама таъсирини ҳамда унинг оқибатларини очиб бериш, ҳолисона таҳлил қилиш асосий мақсад ва вазифалардан биридир.

Совет даврида Ўзбекистонда таълим масалаларига доир олиб борилган тадқиқотлар, чоп этилган адабиётларнинг алоҳида ажралиб турадиган хусусияти шундаки, уларнинг аксарияти кучли мафкуравий тазйиқва коммунистик гоя таъсири остида яратилган бўлиб, уларда амалга оширилган барча ишлар "октябрь инқилоби" нинг маҳсули сифатида баҳоланган. Гарчи бу адабиётларда илк бор архив ҳужжатларидан фойдаланилганига қарамай, улардан ҳукмрон партия манфаатини кўзловчи хулосалар чиқарилган[1]. Мазкур асарларнинг илмий таҳлили шуни кўрсатадики, аксарият муаллифлар таълим тизимини ёритар эканлар асосан мактаблар, ўрта махсус ва олий ўқув юртлари ва улардаги ўқувчилар, талабалар ҳамда таълим тизимида фаолият олиб бораётган ўқитувчилар сонининг ўсишини Республика миқёсида умумлаштириб берганлар ҳамда масаланинг иккинчи

томони яъни ўқув юртларида олиб борилаётган таълим-тарбиянинг сифатини, ўқитувчиларнинг билим савиясини, кадрлар муаммосини, унинг моҳиятини таҳлил қилишга, айниқса, қишлоқмактабларининг ночор аҳволини адолат нуқтаи назаридан ёритишга ҳаракат қилмаганлар. Бундан ташқари, Совет даврида яратилган асарларда ўша даврда ҳукмрон бўлган коммунистик мафкура талабларидан келиб чиққан ҳолда таълим соҳасидаги ўзгаришларда коммунистик партиянинг роли алоҳида кўрсатиб ўтилган. Ушбу тадқиқот ва адабиётларда Ўзбекистонда олий, ўрта махсус ўқув юртлари, мактабларнинг ташкил топиши, уларнинг мутахассислар тайёрлашдаги аҳамияти каби масалалар ҳақида умумий маълумотлар келтирилиб, миллий таълим тарихи ва фаолияти, кадрлар тайёрлашдаги муаммо ва зиддиятлар чуқур ўрганилмаган. Бу тадқиқотларнинг аксариятида кўплаб фактик материаллар, қимматли манбалар мавжуд бўлиб, бу ҳужжатлар истеъмолга киритилсада, асосий эътибор Ўзбекистонда совет ҳокимиятининг ўрнатилиши ва унинг фаолияти ҳамда тарихий жараёнлар фақат бир томонлама ёритилган.

Истиқлолга эришгандан кейин чуқур мулоҳаза билан ҳолисона фикр юритиш шароити вужудга келди.

Мустақиллик даврида совет тузуми йилларидаги таълим тизими масаласини ҳолисона ёритган илмий-тадқиқот ишлари юзага келди[2]. Мазкур тадқиқотларда совет тузуми даврида таълим тизими, педагогик кадрлар тайёрлашдаги, мактаб ва ўрта махсус билим юртларини ташкил этишдаги, кадрлар етишмаслиги ҳамда кадрлар тайёрлашдаги муаммолар кўрсатиб берилган ҳамда янгича талқинда таълим соҳаси ўрганилган.

Советлар ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳалари қаторида таълим соҳасига ҳам катта эътибор қаратди. Бу соҳада халқни коммунистик мафкура руҳида қайта тарбиялашда муҳим восита бўлган совет таълим тизимини яратиш ва ривожлантириш учун иш олиб боришди.

Совет ҳокимияти ўрнатилган дастлабки йилларданоқмаданият, таълим соҳасида ҳукмрон давлат мафкурасига мос ўзгаришларни амалга оширишга киришилди. XX аср 20-йилларидан бошлаб Ўзбекистон ҳудудида таълим тизимида ҳам коммунистик мафкурага хос кўриниш қарор топа бошлади.

Мазкур йилларда коммунистик мафкура асосида советлар ўзининг сиёсатини ҳаётга тадбиққилиш учун "шаклан миллий, мазмунан социалистик" ғоясини тарғиб қилувчи "маданий инқилоб" тадбирларини ишлаб чиқди ва уни шошилиш тарзда амалга оширишга киришди. Ўз навбатида жамият ижтимоий ҳаётининг бир бўлаги бўлган таълим тизимида ҳам мафкураравий таъсирини ўтказиб борди. Совет ҳокимияти таълим соҳасида "маданий инқилоб" тадбирлари асосида дастлаб бошланғич мактаблар ва "саводсизликни тугатиш" курсларини ташкил қилишди. Ўз навбатида асосий масала бу кадрлар масаласи эди. Кадрлар большевистик сиёсатни қўллаб-қувватлайдиган совет мафкураси асосида иш олиб борадиган кадрлар бўлиши керак эди. Ушбу жараёнда ўқитувчиларни тайёрлайдиган қисқа муддатли курслар ҳам ташкил қилинди. 1925 йилда фаолият олиб бораётган ўқитувчиларнинг 80 % қисқа муддатли курсларни ўқиб тугатишди[3].

1930-йилларда Ўзбекистонда олий ўқув юртларининг сони кўпайиб бориши натижасида халқтаълими соҳасида ҳам кадрлар сони бирмунча кўпайди. 1924-1925 ўқув йилида Республикада мактаб ўқитувчилари 2748 кишини ташкил қилган бўлса, 1929-1930 ўқув йилида мактаб ўқитувчилари сони 7464 тага, 1934-1935 ўқув йилида 18136 кишига, 1940-1941 ўқув йилига келиб ўқитувчилар сони 35060 кишига етди[4].

Совет давлатининг статистик маълумотларида кўрсатилишича XX асрнинг 20-30 йилларида мактаблар, ўрта махсус ҳамда олий ўқув юртлари сони ҳам йил сайин ортиб борган. 1924-1925 ўқув йилида Ўзбекистонда 160 та ташкил этилиб, унда 17209 нафар ўқувчи таълим олган бўлса, 1941 йилда мактаблар сони 5504 тага ва ундаги ўқувчилар сони 1 млн 315 мингга[5] етганлиги қайд этилган. Ўрта махсус ва олий ўқув юртларининг сони ҳам мазкур йилларда ошиб борганлигини кўришимиз мумкин. 1924 - 1925 ўқув йилида республикада 2 та олий ўқув юрти, 23 та ўрта махсус ўқув юртлари бўлиб, уларда 66 минг талаба таҳсил олган бўлса, 1940 - 1941 ўқув йилига келиб, 44 минг талаба таҳсил олаётган 30 та олий ва 98 та ўрта махсус ўқув юртлари фаолият олиб борган[6].

Бу даврга келиб ўрта махсус ва олий таълимни битириб чиққанлар сони бир неча барабар кўпайиб борган. Мазкур мутахассислар халқхўжалигининг барча соҳалари билан бир қаторда таълим тизимида ҳам келиб қўшилдилар. Лекин мутахассис тайёрлашда асосан сонига катта эътибор қаратилди. Гарчи ушбу йилларда Ўзбекистонда олий ўқув юртлари сони, ундаги талабалар ҳамда битирувчилар сони ортиб борган бўлсада, таълим тизимини малакали кадрлар билан таъминлаш, моддий-техника базасини яхшилаш каби бир қатор масалалар ҳамон муаммолигича қолмоқда эди.

1925 йил феврал ойида Ўзбекистон Компартиясининг I съездида ҳам совет мактаблари сонини ошириш, катта ёшли аҳоли учун эса саводсизликни тугатиш мактабларини кенгайтириш борасида чора-тадбирлар кўриб чиқилиб, ташкил этилаётган совет типдаги мактаблар учун маблағлар ҳам ажратилиши кўрсатиб ўтилади[7]. Таълим тизими учун маблағлар ҳам ажратиб борилган. Лекин ажратилган маблағлар таълим муассасалари ташкил қилиш, улар учун зарур бўлган дарсликлар, керакли асбоб-ускуналарни таъминлаб беришга, ўз навбатида таълим муассасаларини ташкил қилишга етмас эди.

Совет тузуми умумий ўрта таълим мактаблари, "саводсизликни тугатиш" мактаблари, техникум ва билим юртлари, олий ўқув юртлари ташкил этар экан, таълим муассасаларида ўқиётганларнинг ҳудудий-анъанавий миллий хусусиятларига, уларнинг миллий маънавиятини шакллантиришга жиддий эътибор қаратилмади. Сифат ўрнига сон кетидан қувиш ҳолатлари устунлик қилди. Гарчи таълим муассасалари сони кўпайиб борган бўлсада ушбу муассасалар республика вилоят ва туманлари эҳтиёжлари учун етарли даражада эмас эди. Таълим муассасаларимоддий-техника билан, дарсликлар, ўқув адабиётлари, дарс жараёнида керакли бўлган жиҳозлар билан етарли даражада таъминланмаганди.

Бу даврда Ўзбекистонда мактаблар, ўрта махсус ва олий ўқув юртлари сони кўпайиб бориши, саводхонликнинг ортиши, аҳоли умумий савияси-

нинг юксалишини кузатиш мумкин. Бироқ XX аср 20-йилларининг иккинчи ярмидан бошлаб ижтимоий ҳаётда ҳам маъмурий-буйруқбозлик тизимининг кучайиб бориши таълим соҳасига ҳам ўзининг салбий таъсирини кўрсатиб борди. Гарчи бу йилларда олий ва ўрта махсус ўқув юрларида малакали кадрлар тайёрлаш учун кўп ишлар қилинган бўлсада, республиканинг олий ва ўрта малакали кадрларга бўлган эҳтиёжини мутлақо қондира олмасди. Бундан ташқари кадрлар муаммосининг юзага келишига олиб борилган таълимни "синфий душман"дан тозалаш, таълим тизими ходимларини пролетарлаштириш каби советлар томонидан олиб борилган сиёсат ҳам сабаб бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Сербов П.И., Никифоров А.Д., Народное просвещение в Узбекистане. - Т., 1927; Қориниёзов Т.Н. Совет Ўзбекистони маданияти тарихидан очерклар. - Т., 1956; Ражабов С. Ўзбекистонда Совет мактабига доир. - Т., 1957; Кадиров И. Успехи народного образования в Узбекской ССР за 40 лет. - Т., 1957; Очилов М. Ўзбекистон комсомолининг умумий - мажбурий таълим учун кураши (1930-1941йй) - Т., "Ўздавнашр", 1958; Шарипов Ф. Народное образование в Узбекистане. - Т., 1977. Содиқов С. Ўзбекистонда олий таълимнинг ривож. - Т., 1986. ва бошқалар.
2. Турсунов И.И. Ўзбекистон маорифчиларининг истиқлол йўлидаги кураши тарихидан (1917-1989 йй.). - Т., 1995; Чориев А. Проблемы народного образования и подготовки педагогических кадров Узбекистана. - Т., "Фан", 1997; Тўраева М.Х. Ўзбекистонда маданий ҳаёт: муаммо ва оқибатлар (1920-1940 йй.) (Жанубий вилоятлар мисолида). Т.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. - Т., 2001. ва бошқалар.
3. Ўзбекистон Республикаси Марказий давлат архиви. Фонд - 94, рўйхат № 1, йиғма жилд 333, 114 - varaқ.
4. Қодиров Э.Қ. Ўзбекистон умумтаълим мактабларининг ривожланиш тарихидан. Т.: "Ўқитувчи". 1979. 56, 71, 96 бетлар.
5. Народное образование в Узбекистане. Т.; 1947. стр. 18-19.
6. Народное хозяйство УзССР за 50 лет (1924 - 1974 гг.). Т.; 1974. стр. 256-260.
7. Абдурахманова Жуммагул Номазовна XX аср 20-30 йилларида Ўзбекистоннинг жанубий вилоятлари таълим тизимидаги ҳолат. // Маданият чорраҳалари. 2020. № 4 (2). Б-38.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада XX аср 20-30 йилларида Ўзбекистоннинг таълим тизимидаги ҳолат, мазкур йилларда коммунистик мафкура асосида советлар жамият ижтимоий ҳаётнинг бир бўлаги бўлган таълим тизимида ҳам мафкуравий таъсирини ўтказиб борганлиги масалалари ўрин олган.

RESUME

The article examines the situation in the education system of Uzbekistan in the 1920s-1930s, as well as the introduction of the ideological influence of councils based on communist ideology on education, which was a part of public life.